

Міністерство внутрішніх справ України
Харківський національний університет внутрішніх справ

ТУРЧИНА ОЛЬГА СЕРГІЇВНА

УДК 343.8

**ГРОМАДСЬКИЙ ВПЛИВ
ЯК ОДИН З ОСНОВНИХ ЗАСОБІВ
ВИПРАВЛЕННЯ І РЕСОЦІАЛІЗАЦІЇ ЗАСУДЖЕНИХ**

12.00.08 – кримінальне право та кримінологія;
кримінально-виконавче право

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Харків – 2018

Дисертацією є рукопис

Робота виконана у Харківському національному університеті внутрішніх справ, Міністерство внутрішніх справ України.

Науковий керівник – доктор юридичних наук, доцент,
Заслужений діяч науки і техніки України
Бараш Євген Юхимович,
Інститут кримінально-виконавчої служби,
начальник.

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, професор
Житний Олександр Олександрович,
Харківський національний університет
імені В. Н. Каразіна, завідувач кафедри
кримінально-правових дисциплін
юридичного факультету;

кандидат юридичних наук, доцент
Лукашевич Сергій Юрійович,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого, доцент кафедри
кримінології та кримінально-виконавчого
права.

Захист відбудеться 23 лютого 2018 року о 9.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.700.03 у Харківському національному університеті внутрішніх справ (61080, м. Харків, пр. Льва Ландау, 27).

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Харківського національного університету внутрішніх справ (61080, м. Харків, пр. Льва Ландау, 27).

Автореферат розісланий 22 січня 2018 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Д. Ю. Кондратов

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Обґрунтування вибору теми дослідження. Процеси становлення України як демократичної, соціальної, правової держави та розвиток інститутів громадянського суспільства ще тривають. Україна на шляху до європейської інтеграції, зважаючи на позитивний законодавчий досвід зарубіжних країн, намагається вдосконалити свою правову систему. Зокрема, Європейське співтовариство приділяє значну увагу захисту прав і свобод підозрюваних, обвинувачених, засуджених та потерпілих, чого і вимагає від України при реформуванні системи виконання покарань. За даними Європейського Суду з прав людини, Україна посідає друге місце за кількістю звернень громадян із заявами про порушення їхніх прав та свобод¹.

Згідно зі статтею 3 Конституції України людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. З огляду на це, до найвищих соціальних цінностей належить забезпечення безпеки громадян, а тому виправлення й ресоціалізацію засуджених за вчинення злочинів осіб можна вважати одним з пріоритетних завдань держави. Досягнути зазначеної мети можливо лише через призму якісного та професійного підходу до виправлення й ресоціалізації засуджених. По відбуванню призначеного покарання ці особи повертаються в суспільство. Тому в його інтересах дбати про успішні процеси виправлення та ресоціалізації. Тож, однією зі складових етапу реформування кримінально-виконавчої діяльності держави є забезпечення максимально можливого доступу до неї інститутів громадянського суспільства, зокрема, забезпечення їх участі в процесах виправлення й ресоціалізації засуджених осіб.

Частина третя статті 6 Кримінально-виконавчого кодексу (далі – КВК) України визначає громадський вплив одним із основних засобів виправлення і ресоціалізації засуджених поряд із такими класичними засобами, як встановлений порядок виконання та відбування покарання (режим), пробація, суспільно корисна праця, соціально-виховна робота, загальноосвітнє й професійно-технічне навчання.

Участь громадськості закріплена й у інших нормах КВК України, зокрема, у його статтях 1 та 5 встановлено завдання та принципи кримінально-виконавчого законодавства, статтею 25 регламентовано участь громадськості у виправленні й ресоціалізації засуджених. Крім того, КВК України передбачає участь громадськості у виконанні окремих видів покарань (глави 8, 13, 14, 19, 21) та під час застосування інституту умовно-дострокового звільнення від відбування покарання (глава 26).

Участь громадськості відіграє не останню роль у процесах виправлення і ресоціалізації як у пенітенціарний, так і постпенітенціарний періоди, ураховуючи її вплив на якість роботи персоналу органів і установ виконання покарань.

За результатами анкетування засуджених осіб встановлено, що 44 % опитуваних найефективнішим засобом виправлення та ресоціалізації вважають громадський вплив; 24 % – працю; 10 % – режим; 6 % – загальноосвітнє і професійно-технічне навчання; 2 % – соціально-виховну роботу та 14 % – всі вищенаведені варіанти. При цьому анкетування співробітників установ виконання

¹ Статистика ЄСПЛ станом на 30.04.2017 р. URL: http://www.echr.coe.int/Documents/Stats_pending_2017_BIL.pdf (дата звернення: 7.06.2017)

покарань щодо обраного засудженими найефективнішого засобу виправлення та ресоціалізації у вигляді громадського впливу засвідчило досить скептичне ставлення до нього цієї групи респондентів. Так, 64 % опитаних заперечили, що громадський вплив є дієвим засобом виправлення і ресоціалізації засуджених.

Зазначене свідчить про необхідність проведення комплексного дослідження теоретичних і практичних питань щодо ролі та місця громадського впливу в системі засобів виправлення і ресоціалізації засуджених, а також визначення напрямів посилення його здійснення у пенітенціарний та постпенітенціарний періоди.

Окремі аспекти виправлення і ресоціалізації засуджених досліджували вітчизняні та зарубіжні вчені, зокрема: О. М. Бандурка, Є. Ю. Бараш, І. Г. Богатирьов, О. І. Богатирьова, Т. А. Денисова, О. М. Джужа, О. О. Житний, О. М. Жук, Ю. В. Жулева, З. В. Журавська, О. Г. Колб, П. В. Кочерган, К. М. Лемішак, О. М. Литвинов, С. Ю. Лукашевич, В. Б. Писарев, Г. О. Радов, М. С. Рибак, Т. І. Сила, В. М. Синьов, В. М. Трубников, О. В. Царькова, О. О. Шкута, М. М. Яцишин та інші.

Історію становлення та розвитку громадського впливу в різних його проявах на процес виправлення і ресоціалізації в різні час вивчали М. М. Бедрій, В. А. Кожухар, Т. В. Котенко, В. В. Мурза, О. П. Неалов, В. Г. Неділько, В. М. Пальченкова, В. О. Стремечка, І. Я. Фойницький, Р. С. Шандра та інші.

Значний науковий внесок у сфері досліджуваної теми зробили науковці, що займалися аналізом міжнародних стандартів громадського впливу на виправлення і ресоціалізацію засуджених, а саме М. Г. Колодяжний, М. В. Лациба, С. В. Лучко, Н. М. Мась, К. А. Новікова, Л. О. Ряба, Л. В. Солодєєва, Н. А. Сторожук, О. О. Стулов, С. В. Сюр, О. С. Третяк, С. Шимоволос, І. С. Яковець, В. Х. Ярмачі й інші.

Незважаючи на значну кількість наукових розробок, пов'язаних із впливом громадськості на засуджених, у жодній з них не розкрито джерел формування громадського впливу на засуджених і не проаналізовано вичерпно сучасне кримінальне та кримінально-виконавче законодавство в частині, що регламентує цей вплив. Крім того, доволі дискусійними залишаються питання щодо місця громадського впливу в системі засобів виправлення й ресоціалізації, а також співвідношення поняття «громадський вплив», закріпленого в ч. 3 статті 6 КВК України, з поняттями «участь громадськості» та «громадський контроль», установлені ст. 25 КВК України.

Зазначені вище обставини визначили вибір теми й основні напрями дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Обрана тема дослідження пов'язана з науковим супроводом процесу реалізації положень КВК України, ґрунтується на положеннях Указу Президента України від 8 листопада 2012 р. № 632/02 «Про Концепцію державної політики у сфері реформування Державної кримінально-виконавчої служби (далі – ДКВС) України» та Указу Президента України від 25 серпня 2015 р. № 501 «Про затвердження Національної стратегії у сфері прав людини»; відповідає Пріоритетним напрямам розвитку правової науки на 2016–2020 рр., затвердженим постановою загальних зборів Національної академії правових наук України від 03.03.2016 р., а також

тематичі Пріоритетних напрямів наукового забезпечення діяльності органів та установ, що належать до сфери управління Державної пенітенціарної служби України, на період 2013–2017 рр., затверджених рішенням науково-експертної ради Державної пенітенціарної служби України від 14 червня 2013 р. Обрана тема відповідає комплексній темі наукових досліджень кафедри кримінального права та кримінології факультету підготовки фахівців для підрозділів слідства Харківського національного університету внутрішніх справ на 2014–2018 рр. «Протидія злочинності кримінально-правовими та кримінологічними засобами» (державний реєстраційний номер 0113U008195).

Тема дисертації затверджена Вченою радою Харківського національного університету внутрішніх справ 22 грудня 2014 року (протокол № 13).

Мета і завдання дослідження. *Метою* роботи є розробка концептуальних положень науково-прикладної проблеми громадського впливу на процеси виправлення і ресоціалізації засуджених, зокрема особливостей реалізації та дієвості методів, які застосовуються в період зазначених процесів різними суб'єктами громадськості на основі законодавства України, іноземного досвіду, наукових підходів та узагальнення відповідної практики правозастосування.

Поставлена мета обумовила вирішення таких основних *завдань*:

- з'ясувати загальнотеоретичні питання дослідження громадського впливу в системі засобів виправлення та ресоціалізації засуджених;
- дослідити генезу громадського впливу на виправлення і ресоціалізацію засуджених;
- проаналізувати зарубіжний досвід здійснення громадського впливу на засуджених та можливості його імплементації у вітчизняне законодавство;
- визначити суб'єктів здійснення громадського впливу на засуджених та форми такого впливу на процес виправлення і ресоціалізації засуджених;
- дослідити процес здійснення громадського контролю за дотриманням прав засуджених під час виконання кримінальних покарань;
- проаналізувати взаємодію громадськості з установами виконання покарань у питанні здійснення громадського впливу на виправлення і ресоціалізацію засуджених;
- з'ясувати місце та роль громадського впливу на постпенітенціарну поведінку засуджених;
- визначити перспективи розвитку та сформулювати напрями посилення ролі громадського впливу на виправлення і ресоціалізацію засуджених.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що виникають, змінюються та припиняються в процесі виправлення і ресоціалізації засуджених.

Предметом дослідження є громадський вплив як один з основних засобів виправлення і ресоціалізації засуджених.

Методи дослідження. Методологічною основою дисертації є діалектичний метод, який використано під час вивчення єдності, взаємозв'язку, а також відмінності таких понять, як «виправлення» та «ресоціалізація» в кримінально-виконавчій сфері, а також при розмежуванні понять «участь громадськості», «громадський вплив» та «громадський контроль» (підрозділ 1.1). За допомогою історичного методу виявлено джерела становлення громадського впливу як засобу

виправлення та ресоціалізації засуджених (підрозділ 1.2). З використанням методів аналізу та синтезу визначено місце та роль громадського впливу на поступові поведінку засуджених (підрозділ 3.1). Структурно-функціональний метод, методи класифікації та групування допомогли при дослідженні системи суб'єктів здійснення громадського впливу на засуджених (підрозділ 2.1). Зазначені методи також використано при структуруванні форм здійснення громадського впливу в процесі виправлення та ресоціалізації (підрозділ 2.2). Логіко-семантичний метод використано для визначення сутності й значення взаємодії громадськості з установами виконання покарань щодо здійснення громадського впливу на виправлення та ресоціалізацію засуджених (підрозділ 2.4). Порівняльно-правовий метод використано в процесі дослідження зарубіжного досвіду реалізації громадського впливу на засуджених та можливості його імплементації у вітчизняне законодавство (підрозділ 1.3). Герменевтичний метод використано для наукового аналізу положень вітчизняного законодавства в частині застосування громадського впливу в процесі виправлення та ресоціалізації (підрозділ 3.2). Соціологічний метод застосовано під час анкетування засуджених, представників церкви та працівників ДКВС України за розробленими анкетами. Статистичний метод використано для узагальнення результатів анкетування. Формально-логічний метод використано для обґрунтування пропозицій щодо уточнення та доповнення норм КВК України та інших нормативно-правових актів (підрозділи 2.1, 2.3).

Нормативно-правову та інформаційну основу дисертації склали Конституція України, міжнародні нормативно-правові акти, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, рішення Європейського суду з прав людини, КВК України, інші закони, а також підзаконні нормативно-правові акти України, судова практика, законодавство зарубіжних країн.

Теоретичною базою дисертаційної роботи стали наукові праці в галузі теорії права, конституційного, кримінального, міжнародного, кримінально-виконавчого права.

Емпіричну базу дослідження становлять дані, отримані в результаті аналізу практики реалізації громадського впливу в процесі виправлення та ресоціалізації засуджених (50 ухвал слідчих суддів, пов'язаних з обмеженням прав та свобод, унесених до Єдиного державного реєстру судових рішень), статистичні матеріали Європейського суду з прав людини, Верховного Суду України; результати соціологічного дослідження – проведене особисто дисертантом анкетування 140 засуджених осіб та 50 співробітників Личаківської виправної колонії (далі – ВК) № 30, Збаразької ВК № 63, Бердичівської ВК № 70, Чернігівської ВК № 44, Бучанської ВК № 85, Кагарлицької ВК № 115, Дубенської виховної колонії, Прилуцької виховної колонії; результати анкетування 50 священнослужителів – протестантів, православних, католиків та греко-католиків.

Наукова новизна отриманих результатів зумовлена тим, що проведене дослідження є однією з перших в Україні праць, у якій всебічно і комплексно розкрито місце та роль громадського впливу в системі засобів виправлення і ресоціалізації засуджених.

У процесі наукового дослідження отримано наступні результати:

вперше:

- обґрунтовано висновок, що поняття «участь громадськості» має дві складові зазначеної діяльності – «громадський контроль» та «громадський вплив» (відповідно до кола суб'єктів, засобів і механізмів реалізації їх завдань така участь поділяється на громадський вплив та громадський контроль);

- за результатами проведеного автором соціологічного дослідження встановлено дисонанс у поглядах, з одного боку, засуджених і священнослужителів, з іншого – співробітників установ виконання покарань щодо дієвості громадського впливу на виправлення і ресоціалізацію засуджених. Ця обставина потребує відповідного психологічного корегування в діяльності установ виконання покарань з метою подолання песимістичного ставлення практичних працівників до кримінально-виконавчого феномену «громадський вплив»;

- у результаті вивчення та узагальнення сучасної практики участі громадськості в процесі виконання-відбування кримінальних покарань обґрунтовано, що саме священнослужителі (капелани) відіграють найвагомішу роль серед суб'єктів громадського впливу на засуджених у процесі їх виправлення та ресоціалізації. На підставі узагальнення результатів співробітництва Душпастирської ради та Інституту кримінально-виконавчої служби обґрунтовано доцільність поширення в Україні досвіду спеціалізованого навчання священнослужителів (капеланів), що має бути визнано однією з умов їх допуску до роботи із засудженими;

удосконалено:

- наукові погляди щодо суб'єктів громадськості, які здійснювали діяльність, спрямовану на виправлення і ресоціалізацію засуджених у різні історичні періоди. У дореволюційний період такими суб'єктами слід вважати копні суди, Товариство піклувальне про тюрми, спеціальні громадські товариства патронату, спостережні ради (комісії); у радянський період – спостережні комісії, тюремний патронаж, товариські суди;

- наукові положення щодо сутності громадського впливу на виправлення і ресоціалізацію засуджених. Запропоновано на законодавчому рівні закріпити поняття «громадський вплив» та визначити останній як систему заходів, що вживаються на добровільній основі окремими особами, трудовими колективами, релігійними й іншими організаціями, спрямовані на корегування свідомості засуджених з метою сприяння їх становленню на шлях виправлення та ресоціалізації, а також підтримання цього результату після відбування покарання;

- наукове бачення та використання зарубіжного досвіду, що стосується служби пробації. Запропоновано перейняти досвід країн, у яких органи пробації спрямовують свою діяльність не лише на вторинне, а й первинне запобігання злочинам (Норвегія, Бельгія, Данія, Франція та Швеція), а також досвід залучення громадськості для надання допомоги злочинцям у реінтегруванні в громадянське суспільство (Естонія, Угорщина, Словенія);

дістало подальший розвиток:

- наукові позиції щодо суб'єктів, які можуть впливати на виправлення і ресоціалізацію засуджених в умовах сьогодення. Такими суб'єктами слід вважати окремих осіб, громадські об'єднання (благодійні, правозахисні, релігійні

організації), церкву (капеланів), волонтерів пробації, спостережні комісії, піклувальні ради, засоби масової інформації;

– положення про напрями посилення ролі громадського впливу на виправлення і ресоціалізацію засуджених. Запропоновано використовувати залучення громадськості та волонтерів шляхом різного роду заохочень. Визначено пропозиції щодо фінансування державою проектів громадських організацій, спрямованих на виправлення і ресоціалізацію засуджених, налагодження довірливого діалогу «держава-суспільство» через засоби масової інформації, круглі столи, конференції, ужиття інших заходів, спрямованих на формування суспільної свідомості.

Практичне значення отриманих результатів. Висновки та пропозиції, наведені в дисертаційному дослідженні, можуть бути використані й використовуються:

– у науково-дослідній сфері – для подальшого дослідження питань, пов'язаних із впливом громадськості на виправлення і ресоціалізацію засуджених (Акт впровадження результатів дисертаційного дослідження у наукову діяльність Кримінологічної асоціації України від 10 жовтня 2017 року);

– у нормотворчій діяльності – для уточнення та вдосконалення окремих норм кримінально-виконавчого законодавства України, приведення норм національного законодавства у сфері служби пробації у відповідність до європейського законодавства (Лист народного депутата України від 31 жовтня 2017 року № 156/17/115-1);

– у правозастосовній діяльності – для використання в практичній діяльності органів і установ виконання покарань, релігійних та благодійних організацій, спостережних комісій (далі – СК) (Акт про впровадження результатів дисертаційного дослідження у правозастосовну діяльність Центрального міжрегіонального управління з питань виконання кримінальних покарань та пробації Міністерства юстиції України від 18 липня 2017 року);

– в освітньому процесі – під час підготовки навчально-методичних матеріалів для проведення занять з дисциплін «Кримінально-виконавче право» та «Актуальні питання кримінально-виконавчого права», під час підготовки навчальних матеріалів для спеціалізованого навчання священнослужителів (Акт про впровадження результатів дисертаційного дослідження у освітній процес та науково-дослідну діяльність Національної академії внутрішніх справ від 7 вересня 2017 року).

Апробація матеріалів дисертації. Результати дослідження оприлюднені дисертантом у вигляді доповідей на науково-практичних конференціях: «Модернізація системи вищої освіти в контексті Закону України «Про вищу освіту» (м. Чернігів, 5 червня 2015 р.); «Кримінально-виконавча політика України та Європейського Союзу: розвиток та інтеграція» (м. Київ, 27 листопада 2015 р.) та науково-теоретичній конференції «Правові реформи в Україні: реалії сьогодення» (м. Київ, 24 листопада 2016 р.).

Публікації. Основні положення, висновки та пропозиції, що сформульовані за результатами дисертаційної роботи, відображені у восьми наукових працях, у тому числі чотирьох наукових статтях, опублікованих у наукових виданнях України,

визнаних фаховими з юридичних наук, одній статті, опублікованій у науковому виданні іноземної держави з напряду, з якого підготовлено дисертацію, та трьох тезах наукових доповідей.

Структура та обсяг дисертації зумовлені постановленою метою і завданнями дослідження. Робота складається з анотації, переліку умовних позначень, вступу, трьох розділів, що містять дев'ять підрозділів, висновків, списку використаних джерел (220 найменувань) та 5 додатків. Загальний обсяг дисертації становить 219 сторінок, з них основний текст – 168 сторінок, список використаних джерел – 24 сторінки, додатки – 16 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність теми дисертації, визначено зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, охарактеризовано мету, завдання, об'єкт, предмет і методи дослідження, розкрито наукову новизну та практичне значення одержаних результатів, наведено відомості про їх апробацію і впровадження, а також про кількість публікацій, структуру й обсяг роботи.

Розділ 1 «Теоретичні та історичні питання дослідження проблеми здійснення громадського впливу в системі засобів виправлення і ресоціалізації засуджених» складається з трьох підрозділів.

У *підрозділі 1.1 «Система засобів виправлення і ресоціалізації засуджених»* з'ясовано та досліджено різні наукові підходи до правових категорій «виправлення» й «ресоціалізація», запропоновано узагальнення змісту виправлення і ресоціалізації, які застосовуються для досягнення мети покарання.

Виправлення запропоновано розглядати як переосмислення своєї негативної поведінки, вивчення причин, які її породжували, формування ціннісних орієнтирів людини, відмову від девіантного способу життя.

Виправлення досягається шляхом проведення всеохоплюючої, змістовної роботи із засудженим як третіми особами, так і ним особисто, з метою подолання причин та факторів, що сприяли вчиненню злочину, та зміни в свідомості злочинця певних вад на чинники, які б, навпаки, пробудили позитивні риси характеру особистості, що є стійкими за будь-яких умов.

Ресоціалізація – процес відновлення або ж зародження у свідомості особи позитивних соціальних зв'язків та ролей (ролі в суспільстві можуть бути найрізноманітнішими – через таких учасників, як сусід, працівник, батько, син, покупець та інші); закладення розуміння того, що особа є повноправним членом суспільства, а отже на неї покладається обов'язок працювати на благо такого суспільства та оберігати його від різного роду посягань. Для досягнення цієї мети до особи застосовуються психокорекційні, правові, медичні, організаційні, педагогічні та виховні засоби.

Після відбуття покарання ресоціалізація полягає у відновленні особою суспільно корисних зв'язків та соціальній адаптації.

Засоби виправлення і ресоціалізації характеризуються певною узгодженістю, взаємозв'язком, взаємозалежністю та застосовуються з урахуванням положень ч. 4 статті 6 КВК України, тобто складають певну систему, яку запропоновано вважати

сукупністю визначених кримінально-виконавчим законодавством елементів, що пов'язані між собою єдиною метою (виправленням і ресоціалізацією), утворюють певну цілісність і застосовуються з урахуванням виду покарання, особистості засудженого, характеру, ступеня суспільної небезпеки, мотивів учинення злочину та поведінки засудженого під час відбування покарання.

У підрозділі 1.2 *«Джерела становлення і розвитку громадського впливу як одного з основних засобів виправлення та ресоціалізації засуджених»* зазначено, що у XIV–XVIII століттях незвичним виявом громадського впливу на виправлення та ресоціалізацію засуджених вважалося існування копних та товариських судів. На ці суди покладалася не лише функція правосуддя в сучасному його розумінні, а й функція виправлення осіб, стосовно яких виносилося відповідне рішення. Одним із найбільш авторитетних суб'єктів громадського впливу на ув'язнених з метою їх виправлення та ресоціалізації стало створене у 1819 році громадське об'єднання – Товариство піклувальне про тюрми. Воно не лише вільно здійснювало нагляд за діяльністю пенітенціарної системи, а й домоглося покращення умов тримання ув'язнених, здійснювало виховну та реабілітаційну функції стосовно засуджених, надавало допомогу звільненим з місць тримання в пошуку житла та роботи, тобто по суті опікувалося ресоціалізацією особи під час і після відбування покарання. Іншим джерелом громадського впливу були спеціальні громадські товариства патронату (80-ті роки XIX ст.). Вирішальним чинником, що вплинув на заснування спеціальних громадських товариств патронату, стала зацікавленість суспільства в усуненні обставин, які потенційно могли б підштовхнути колишнього в'язня до вчинення нового правопорушення.

Обґрунтовано, що наступною формою застосування громадського впливу на засуджених стало заснування у 1884 р. спостережних рад (комісій). На початковому етапі свого існування, на відміну від Товариства піклувального про тюрми, ці комісії не набули достатнього авторитету та поширення. Проте саме завдяки такому історичному досвіду Україна отримала основну на сьогодні форму громадського контролю за діяльністю пенітенціарної системи.

Крім того, до суб'єктів громадського впливу слід віднести товариські суди (1961 р.). Основною метою створення цієї громадської інституції стала популяризація правових норм, закріплення в масовій свідомості уявлень про правильне та неправильне через активізацію громадського осуду вчинків тих, чії справи розглядалися такими судами.

У підрозділі 1.3 *«Зарубіжний досвід здійснення громадського впливу на засуджених та можливості його імплементації у вітчизняне законодавство»* констатується, що громадський вплив та контроль у розвинутих країнах та країнах, що розвиваються, мають різні форми, але спільне призначення: вони спрямовуються на посилення свідомих дій громадян, заснованих на повноцінному розумінні проблеми та шляхів її вирішення.

У результаті вивчення іноземного законодавства визнано доцільним перейняти досвід країн (Норвегія, Бельгія, Данія, Франція та Швеція), у яких органи пробації спрямовують свою діяльність не лише на вторинне, а й на первинне запобігання злочинам. Запропоновано доповнити завдання пробації таким

положенням, як залучення громадськості до процесу реінтеграції засудженого в громадянське суспільство.

Обґрунтовано необхідність імплементації в національне законодавство механізмів фінансової підтримки громадських організацій, які займаються ресоціалізацією звільнених з місць позбавлення волі осіб. Позитивний досвід такої підтримки закріплено у законодавстві Норвегії, у якій громадські організації надають звільненим особам тимчасове житло та вирішують проблеми з їх працевлаштування, при цьому постійно залучають колишніх засуджених до різноманітних тренінгів, на яких проводиться роз'яснювальна робота щодо цінностей життя, підвищується самооцінка осіб, виховується повага до соціуму та ін.

Розділ 2 «Особливості практичної реалізації громадського впливу в системі засобів виправлення та ресоціалізації засуджених в Україні» складається з чотирьох підрозділів.

У підрозділі 2.1 *«Система суб'єктів здійснення громадського впливу на засуджених»* аргументовано, що в питаннях громадського впливу та стосовно суб'єктів його здійснення не можна ігнорувати громадський контроль, оскільки ці процеси тісно переплітаються один з одним. Так, якщо громадський вплив спрямований на зміну свідомості засуджених та зародження позитивних моральних якостей, то громадський контроль націлений на дотримання прав засуджених під час виконання кримінальних покарань. Суб'єктами громадського контролю можуть бути окрема людина, група або організація. Саме за суб'єктним складом громадський контроль відрізняється від інших видів контролю, наприклад державного, за якого суб'єктами є компетентні щодо його проведення державні органи, підрозділи, установи або їхні посадові особи. Систему громадського впливу представляють суб'єкти, що пов'язані однією метою, а часто й формами та методами роботи із засудженими. Суб'єктами громадського впливу є окрема особа, громадські об'єднання (благодійна, правозахисна, релігійна організації), церква (капелани), волонтери пробації, спостережні комісії, піклувальні ради, засоби масової інформації.

Визначено важливість ролі капеланів серед суб'єктів громадського впливу й на підставі узагальнення результатів співробітництва Душпастирської ради та Інституту кримінально-виконавчої служби обґрунтовано доцільність поширення в Україні спеціалізованого навчання для священнослужителів (капеланів), що має бути визнано однією з умов їх допуску до роботи із засудженими.

У підрозділі 2.2 *«Форми здійснення громадського впливу на процес виправлення і ресоціалізації засуджених»* окремо розглянуто такі засади, як виховний вплив, участь релігійних організацій, запобігання пенітенціарному рецидиву, участь правозахисних організацій. Наведено класифікацію форм здійснення громадського впливу на процес виправлення і ресоціалізації засуджених залежно від змісту основних напрямів формування, розвитку особистості засудженого тощо. Формами участі релігійних організацій визнано богослужіння, церковне управління, нормотворчу, виховну, благодійну, місіонерську, правозахисну, волонтерську, дозвільну, просвітницьку, методичну роботу та взаємодію з іншими суб'єктами пенітенціарної допомоги. Формами запобігання

рецидиву визначено організаційно-управлінський, психокорекційний та медико-соціальний, морально-виховний, контрольно-гарантуючий вплив як на колективи засуджених, так і на установи виконання покарань, з метою забезпечення максимального дотримання прав і свобод ув'язнених, а також їх безпеки. Серед форм участі правозахисних організацій виокремлено: запобіжну, припиняючу, відновлювальну (поновлення порушеного права).

У підрозділі 2.3 *«Реалізація громадського контролю за дотриманням прав засуджених під час виконання кримінальних покарань»* доведено, що громадський контроль справляє стимулюючий вплив на уповноважених осіб відповідної установи відбування покарання з метою недопущення зловживання їх повноваженнями. Розглянуто участь спостережних комісій у вирішенні питань, пов'язаних зі зміною умов тримання засуджених та переведенням їх до виправних колоній іншого рівня безпеки відповідно до статей 100, 101 КВК України.

На підставі аналізу практики зміни умов тримання засуджених у межах однієї колонії на більш суворі, для вивчення особистості засудженого спостережним комісіям запропоновано використовувати кримінально-виконавчу характеристику таких осіб, адже відомості, які вона містить, повною мірою стосуються процесу відбування покарання засудженим. Крім того, доцільно до кримінально-виконавчої характеристики долучати характеристику сформовану громадськістю, що надасть можливість отримати більш незалежне та об'єктивне уявлення про особу.

Аргументовано, що сьогодні спостережні комісії беруть найактивнішу участь у вирішенні питань, пов'язаних з умовно-достроковим звільненням засуджених.

За 1 червня 2017 року у 9 з 11 судових ухвалах щодо вирішення питання умовно-дострокового звільнення суб'єктом подання клопотання стали спостережні комісії. Проте, незважаючи на такий високий показник, лише в одній ухвалі суду було вказано на безпосередню участь представника спостережної комісії в суді, що ставить під сумнів якісний показник діяльності спостережних комісій.

Про формальний підхід представників спостережних комісій до виконання своїх обов'язків, пов'язаних з дотриманням прав та свобод засуджених, свідчить і невтішна практика Європейського Суду з прав людини у справах, де відповідачем є Україна.

У підрозділі 2.4 *«Взаємодія громадськості з установами виконання покарань з питань громадського впливу на виправлення та ресоціалізацію засуджених»* зазначено про наявність певної системи стримування та противаг, де, з одного боку, виступає державно-владний апарат, а з іншого – незалежний інститут громадянського суспільства.

Розглянуто модель, закладену в Кодекс кращих практик участі громадськості у процесі прийняття рішення, відповідно до якої запропоновано чотири рівні взаємодії владних установ і суспільства: інформація, консультація, діалог, партнерство.

Аргументовано, що на рівні кримінально-виконавчої системи і структур громадянського суспільства взаємодія щодо реалізації кримінально-виконавчої політики має здійснюватися за такими напрямками, як: участь у правотворчій діяльності з питань, пов'язаних зі сферою виконання кримінальних покарань; організація і здійснення громадського контролю за діяльністю органів та установ виконання покарань; надання Державній кримінально-виконавчій службі України

широкомасштабної допомоги в досягненні завдань, які висувуються перед органами та установами виконання покарань; надання допомоги звільненим за різними підставами особам; робота з їх персоналом Державної кримінально-виконавчої служби України.

Запропоновано реформувати систему виконання покарань, починаючи з відмови від формальних законодавчих приписів і методології виправлення та ресоціалізації засуджених, зміни концепції взаємовідносин «працівник установи виконання покарання – засуджений» з повним усвідомлення сутності виправлення і ресоціалізації засудженого, а також відповідальності за досягнення принципів завдань, що висувуються перед громадянським суспільством у процесі розбудови правової, незалежної, демократичної держави.

Розділ 3 «Шляхи вдосконалення здійснення громадського впливу на виправлення і ресоціалізацію засуджених в Україні» складається з двох підрозділів.

У підрозділі 3.1 *«Місце та роль громадського впливу на постпенітенціарну поведінку засуджених»* аргументовано, що основним завданням громадського впливу в постпенітенціарний період є вжиття заходів, спрямованих на поступове повернення колишніх ув'язнених до загальноприйнятого в суспільстві соціально-нормативного життя. Головною проблемою законодавства щодо соціальної адаптації осіб, які відбувають чи відбули покарання у виді позбавлення волі на певний строк, є те, що воно визначає вимушене перебування особи у підпорядкованому становищі, замість того, щоб пробудити в ній ініціативу та надавати змогу відчувати себе рівноправним членом суспільства.

Доведено, що розглядати громадський вплив на постпенітенціарну поведінку особи потрібно в комплексі з пенітенціарним періодом, адже саме в цей час очікуються зміни у свідомості та формування ціннісних орієнтирів людини за умови її щирого бажання, а також продуктивної й наполегливої роботи представників громадськості.

Обґрунтовано висновок, що церква є найефективнішим суб'єктом громадського впливу в процесі виправлення та ресоціалізації засуджених, ураховуючи як пенітенціарний період, так і постпенітенціарний. Крім того, церква є стороною, яка залучає до своєї душпастирської діяльності волонтерів (лікарі, науковці, психологи), колишніх засуджених, а також громадські організації.

У підрозділі 3.2 *«Перспективи розвитку та шляхи підвищення ролі громадського впливу на виправлення та ресоціалізацію засуджених»* зазначено, що підвищення ролі громадського впливу має розпочинатися зі зміни ставлення громадськості до засуджених та звільнених з місць позбавлення волі. Важливою має стати робота із самою громадськістю. Зокрема, запропоновано запровадити навчальний курс, який би викладали соціальні працівники або психологи з метою зародження у свідомості громадян розуміння важливості нормального ставлення до звільнених з місць позбавлення волі та активного сприяння їм у інтеграції до суспільства. У процесі викладання цього курсу доцільно пояснювати слухачам, що людина вже відбула покарання й суспільство має надавати їй шанс стати його повноцінним членом. Доречно наводити позитивні приклади виправлення, а також участь у цьому процесі громадськості.

На прикладі Німеччини, Великобританії, Нідерландів, країн Скандинавії аргументовано доцільність запровадження фінансової підтримки проектів громадських організацій, що спрямовані на виправлення і ресоціалізацію засуджених. При цьому ставлення й позиція держави до такої підтримки в європейській площині залежить від зв'язків та взаємовідносин, які вибудовує відповідна держава із зазначеними суб'єктами.

ВИСНОВКИ

У дисертації викладено теоретичне узагальнення й нове вирішення наукового завдання, що полягає в комплексному правовому аналізі громадського впливу як одного з основних засобів виправлення і ресоціалізації засуджених, виокремлення на цій основі відповідних теоретичних новел і практичних рекомендацій щодо вдосконалення положень окремих нормативно-правових актів. Найбільш важливими з них є такі.

1. Громадський вплив, визначений у ст. 6 КВК України як один з основних засобів виправлення і ресоціалізації засуджених, реалізується одночасно з громадським контролем та, здебільшого, з ним перетинається. Поняття «участь громадськості» має дві складові зазначеної діяльності – «громадський контроль» та «громадський вплив».

2. Аналіз історичних джерел становлення і розвитку громадського впливу на засуджених дозволив сформулювати перелік суб'єктів, діяльність яких у різні історичні періоди спрямовувалося на виправлення й ресоціалізацію засуджених, та вважати такими: у дореволюційний період – копні суди, Товариство піклувальне про тюрми, спеціальні громадські товариства патронату, спостережні ради (комісії); у радянський період – спостережні комісії, тюремний патронаж, товариські суди.

3. З урахуванням результатів дослідження нормативно-правових актів зарубіжних держав запропоновано перейняти досвід країн, у яких органи пробації спрямовують свою діяльність не лише на вторинне, а й первинне запобігання злочинам (Норвегія, Бельгія, Данія, Франція та Швеція).

4. Систему громадського впливу представляють суб'єкти, що пов'язані однією метою, а часто й формами та методами роботи із засудженими. До суб'єктів громадського впливу віднесено окремих осіб, громадські об'єднання (благодійні, правозахисні, релігійні організації), церкву (капеланів), волонтерів пробації, спостережні комісії, піклувальні ради, засоби масової інформації. Визначено важливість ролі капеланів серед суб'єктів громадського впливу, що доводить доцільність їх спеціалізованої підготовки як умови допуску до роботи із засудженими.

5. Доведено, що на сьогодні спостережні комісії беруть найактивнішу участь у вирішенні питань, пов'язаних з умовно-достроковим звільненням засуджених від відбування покарання. У результаті вивчення судової практики доведено, що погодження клопотань зі СК здебільшого має формальний характер та ставить під сумнів якісний показник їх діяльності. Про формальний підхід представниками СК

до виконання своїх обов'язків, пов'язаних з дотриманням прав та свобод засуджених, свідчить і невтішна практика Європейського Суду з прав людини.

6. Взаємодія громадськості з установами виконання покарань передбачає наявність певної системи стримування та противаг, в якій, з одного боку, виступає державно-владний апарат, що наділений функціями та виконує завдання у сфері забезпечення відбування покарання, виправлення та ресоціалізації засуджених, а з іншого – незалежний інститут громадянського суспільства, який контролює та сприяє досягненню основних завдань, що висуваються перед цією системою, забезпечує реалізацію прав і повноважень учасників цього процесу.

7. Основним завданням громадського впливу в постпенітенціарний період є вжиття заходів, спрямованих на поступове повернення колишніх ув'язнених до загальноприйнятого в суспільстві соціально-нормативного життя шляхом надання їм соціальних послуг та сприяння в отриманні інших видів допомоги з урахуванням індивідуальних потреб особи.

8. Визначено напрями посилення ролі громадського впливу як одного з основних засобів виправлення і ресоціалізації засуджених, зокрема запропоновано активніше залучати громадськість, волонтерів до такої діяльності, запровадити державне фінансування проектів громадських організацій, спрямованих на виправлення і ресоціалізацію засуджених, посилити ступінь довіри в діалозі «держава-суспільство», а також ужити інших заходів, спрямованих на формування суспільної свідомості.

9. За результатами проведеного дослідження запропоновані зміни й доповнення до законодавства:

- доповнити завдання пробації, визначені статтею 6 Закону України «Про пробацію», положенням *«залучення громадськості до процесу реінтеграції засудженого в громадянське суспільство»*;

- доповнити статтю 8 Закону України «Про пробацію» четвертим видом пробації *«постпенітенціарна пробація»*;

- викласти ст. 25 КВК України у такій редакції:

«Стаття 25. Участь громадськості у виправленні і ресоціалізації засуджених»

1. Об'єднання громадян та засоби масової інформації, релігійні та благодійні організації, окремі особи в порядку, установленому цим Кодексом та іншими законами України, можуть надавати допомогу органам та установам виконання покарань у виправленні засуджених і проведенні соціально-виховної роботи.

2. Громадський контроль за дотриманням прав засуджених під час виконання кримінальних покарань у виправних колоніях, арештних домах, виправних центрах та слідчих ізоляторах здійснюють спостережні комісії, які діють на підставі цього Кодексу та Положення про спостережні комісії, що затверджується Кабінетом Міністрів України, а у виховних колоніях – піклувальними радами. У випадках, установлених цим Кодексом та іншими законами України, громадський контроль за дотриманням прав засуджених під час виконання кримінальних покарань можуть здійснювати громадські об'єднання.

3. *Громадський вплив – система заходів, що вживаються на добровільній основі окремими особами, трудовими колективами, релігійними й іншими організаціями, спрямовані на корегування свідомості засуджених з метою сприяння їх становленню на шлях виправлення та ресоціалізації, а також підтримання цього результату після відбування покарання».*

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ АВТОРОМ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Турчина О. С. Становлення і розвиток здійснення громадського впливу на виправлення та ресоціалізацію засуджених. *Право і суспільство*. 2016. Вип. 5. Ч. 1. С. 153–157.

2. Турчина О. С. Інститут пробації: теоретичні та практичні аспекти діяльності. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2017. Вип. 2. С. 259–263.

3. Турчина О. С. Зарубіжний досвід громадського впливу на засуджених та можливості його імплементації у вітчизняне законодавство. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2017. № 2. С. 145–147. URL: http://lsej.org.ua/2_2017/40.pdf.

4. Турчина О. С. Реализация полномочий наблюдательных комиссий в процессе надзора за соблюдением прав осужденных. *Leges et Vita*. 2017. № 7/2 (307). С. 110–114.

5. Турчина О. С. Роль громадського впливу в запобіганні вчиненню постпенітенціарних рецидивів. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. Вип. 7 (257). С. 134–137.

6. Турчина О. С. Основні підходи до розуміння поняття «виправлення засуджених»: ретроспективний аналіз // Модернізація системи вищої освіти в контексті Закону України «Про вищу освіту»: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Чернігів, 5 червня 2015 р.). Чернігів: Десна Поліграф, 2015. С. 311–313.

7. Турчина О. С. Окремі аспекти поняття громадського впливу на засуджених // Кримінально-виконавча політика України та Європейського Союзу: розвиток та інтеграція: зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 27 листоп. 2015 р.). Київ: Ін-т крим.-викон. служби, 2015. С. 227–230.

8. Турчина О. С. Вплив церкви на виправлення та ресоціалізацію засуджених // Правові реформи в Україні: реалії сьогодення: матеріали VIII Всеукр. наук.-теорет. конф. (м. Київ, 24 листоп. 2016 р.). Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2016. С. 133–135).

АНОТАЦІЇ

Турчина О. С. Громадський вплив як один з основних засобів виправлення і ресоціалізації засуджених. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук (доктора філософії) за спеціальністю 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія;

кримінально-виконавче право» (081 – Право). – Харківський національний університет внутрішніх справ, Харків, 2018.

Дисертація присвячена розробленню науково обґрунтованих напрямів удосконалення правового регулювання та здійснення громадського впливу на виправлення і ресоціалізацію засуджених. На основі всебічного комплексного аналізу наукової літератури, емпіричних матеріалів та вивчення міжнародної і зарубіжної практики здійснення громадського впливу сформульовано визначення поняття громадського впливу, розкрито його зміст та форми, проаналізовано стан наукової розробки, генезу формування аналізованого явища, запропоновано шляхи розвитку та вдосконалення ролі громадського впливу на засуджених в умовах сьогодення.

Ключові слова: громадський вплив, виправлення, ресоціалізація, засуджені, запобігання злочинам, постпенітенціарна поведінка, пробація.

Турчина О. С. Общественное влияние как одно из основных средств исправления и ресоциализации осужденных. – *Квалификационная научная работа на правах рукописи.*

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук (доктора философии) по специальности 12.00.08 «Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право» (081 – Право). – Харьковский национальный университет внутренних дел, Харьков, 2018.

Диссертация посвящена разработке научно обоснованных направлений усовершенствования правового регулирования и осуществления общественного влияния на исправление и ресоциализацию осужденных. На основе всестороннего комплексного анализа научной литературы, эмпирических материалов, изучения международной и зарубежной практики осуществления общественного влияния дано определение понятия общественного влияния, а также обосновано, что исходя из круга субъектов, средств и механизмов реализации задач, понятие «участие общественности» включает в себя такие составляющие как общественное влияние и общественный контроль.

На основе систематизации научных знаний в сфере отечественного уголовно-исполнительного права про общественное влияние как одно из основных средств исправления и ресоциализации осужденных раскрыто его содержание и формы, проанализировано состояние научной разработки, с научных позиций осуществлен ретроспективный анализ формирования общественного влияния.

Раскрыты механизмы, используемые зарубежными странами с целью исправления и ресоциализации осужденных, в результате чего выявлена необходимость поощрения и привлечения общественности к разработке и воплощению в жизнь различных программ, направленных на улучшение эмоционального, физического состояния осужденных и освобожденных лиц. Усовершенствовано научное видение имплементации зарубежного опыта в сфере пробации.

Вследствие изучения современной практики участия общественности в процессе исполнения-отбывания наказаний определены основные субъекты, оказывающие влияние на исправление и ресоциализацию осужденных, а также

приведены аргументы относительно спорного характера концепта об исключительной роли отдельных из них.

По мнению диссертанта, наибольшее воздействие на осужденных в процессе их исправления и ресоциализации оказывает деятельность священнослужителей (капелланов). В таких условиях возникает актуальный вопрос о качественной подготовке тех, кто непосредственно осуществляет душпастирскую опеку осужденных.

Обобщив результаты позитивного опыта подготовки капелланов, внедренного в Украине по специально разработанной программе, аргументирована целесообразность его распространения среди всех конфессий, что должно стать одним из условий допуска капелланов к работе с осужденными.

Рекомендованы направления реализации уголовно-исполнительной политики в части взаимодействия общественности с учреждениями исполнения наказаний.

Предложены пути развития и усовершенствования роли общественного влияния на осужденных в современных условиях.

Аргументировано, что повышение роли общественного влияния должно начинаться с изменения отношения общественности к осужденным и освобожденным из мест лишения свободы.

Ключевые слова: общественное воздействие, исправление, ресоциализация, осужденные, предупреждение преступлений, постпенитенциарное поведение, пробация.

Turchyna O. S. Public influence as one of the main means of correction and resocialization of convicts. – *The qualification scientific work published as manuscript.*

Thesis for a Candidate Degree in Law (Doctor of Philosophy), Speciality 12.00.08 «Criminal Law and Criminology; Criminal Executive Law» (081 – Law). – Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, 2018.

The dissertation is devoted to the development of scientifically substantiated directions of improvement of legal regulation and implementation of public influence on correction and resocialization of convicts. On the basis of comprehensive complex analysis of scientific literature, empirical materials and study of international and foreign practice of public influence, the definition of the concept of public influence is formulated, its content and forms are analyzed, the state of scientific development, the genesis of the formation of the analyzed phenomenon is analyzed, ways of development and improvement of the role of public influence are proposed on convicts in the present day.

Key words: public influence, correction, resocialization, convicts, prevention of relapse, post-penitentiary behavior, probation.

Підписано до друку 4.01.2018 р. Папір офсетний. Друк офсетний.
Формат 60х84/16. Умов. друк. арк. 0,9. Обл.-вид. арк. 0,9.
Наклад 100 прим.

Видавець і виготовлювач
Харківський національний університет внутрішніх справ,
пр. Льва Ландау, 27, м. Харків, 61080.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3087 від 22.01.2008.

Друкарня Харківського національного університету внутрішніх справ
61080, м. Харків, пр. Льва Ландау, 27.